עיטורי

סופרים וספרים

אורחות יושר

מאת ש. קורא

ר' יצחק מולכו, דיין־צדק דרשן־מוכיח בקהילת שאלוניקי, ואם בישראל בימים ההם, הוציא בשנת תקכ"ט, לפני מאתיים ומעלה, ספר בשם „אורחות יושר", שבו מבאר בלשון עריבה צי התפילה ותלמוד תורה, ההסתפקות במועט והנהגות טובות, מוסר ים ואזהרת נשים, דיני טהרת המשפחה, מניין המצוות והלכות ז, חגים ומועדים. בפרקים תמציתיים, ממוזגים הלכה ומדרש, תנים בתוכחתם ליהודי שאלוניקי על הנהגותיהם השונות, מקיף הספר ות־חיים בין אדם לבין עצמו, בין אדם למקום ובין אדם לחברו. קל תמים וישר, שבאומץ ובענווה מוכיח כל מה שראוי לתוכחה ב אנשי קהילתו, ולשונו נוטפת צוף המדרש והמשל. בשעתו צ הספר במיספר מהדורות, הראשונה בעילום שם המחבר, ובין וזים אנשי הישיבה שליד „בית־הכנסת של הדיינים" בשאלוניקי. שנה יצא הספר במהדורה מחודשת על־ידי בית רקנטי, מן ים הוותיקים בקהילת שאלוניקי (הכינו לדפוס והוסיפו הערות הם ש. אברהם ד. ויצחק רקנטי, הוצאת ועד בית־הכנסת אבן זל, לזכר קהילת שאלוניקי, תל־אביב תשל"ה). ובמבוא לספר ־: „בית הכנסת שלנו משתדל לקיים מנהגי יהודי שלוניקי, זר על הפיוטים, הפזמונים, המנגינות ולהחיות את המורשת של ת זו, שהושמדה בידי הצוררים הגרמנים, ואף להקנותה לבנינו... היהדות השלוניקאית במסבה ורוח התורה באמיתה חוברה זר זהו".

בעל המבוא, דוד רקנטי, סוקר את הרקע לתוכן הספר: ימי ך רוחני, חברתי וכלכלי ליהודים בארצות הבאלקן הכפופות רות העותומאנית. מצד אחד נותרו עדיין בשאלוניקי ספיחי יות השקר השבתאית, שגרמו לקרעים במשפחות ולזעזועים לה, ומצד השני הגיעו לעיר מהגרים יהודים מצרפת ואיטליה אז עמם אורחות ראוותניים וקלילים. „בקהל שלוניקי מגוון ונבוך, ים מופלגים ועניים כרודים, מאמינים תמימים ובעלי השכלה ית ספקנית, ניסה ר' יצחק מולכו לעורר לבבות. בדברים ים וללא משוא־פנים משתדל הוא להשריש תורה ומצוות זיר יהודים הנוגים ליהדות של אהבת חסד והצנע לכת".

ישתו לחג השבועות נפתחת בדברי אבות: חביבין ישראל ן להם כלי חמדה, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל ב. תורה נקראת לקח טוב מפני שהיא תורת־אמת. המופת שאין אחד מישראל שימיר את דתו אלא מפני היראה, להציל צמו מסכנה ממיר את דתו. במשך הזמן, אומר המחבר, הוא למרוחקים וחוזר לתורת משה. הוא מסתייע לכך ממעשים ן בדברי הימים.

המשך השיחה, בדברו על לימוד תורה, הוא שולח את חיציו ים באלה המשקיעים כוחם בחידודים בעלמא במקום לימוד ומפרשים בעיון מעמיק.

הוא מתבל דבריו בסיפור: פעם אחת היו לפני שני תלמידי־ ב. אחד חסיד ועניו וצנוע וזריז במצוות ומסתפק במועט, יה חריף ובקי בגמרות וספרי מפרשים, אלא היה קורא תורה ם וכתובים, משניות ואגדות וספרי מוסר וספר הזוהר, בנעימה ז ובשמחה ובטוב־לבב. ואחד בקי וחריף בגמרא ובפוסקים, דינים ומפרשים ואגדות, והיה סופר ומחבר דברי־ליצנות, ולא במצוות, והיה אוכל ושותה הרבה ולובש יותר ממה שהיה לו. יתי מכבד לאותו תלמיד־חכם שהיה חסיד ועניו, אהבתי לו , אבל לאותו תלמיד־חכם שלא היה זריז במצוות, והיה אכלן, יתי אהבו כלל. אמר לי: למה אין מעלת כבודו אוהב אותי, אני אומר לפניך בכל יום פשטים וחידושים, וכשצריך כלל י אני אומר לו, אבל אותו תלמיד־חכם הוא להיפך, כשצריך כלל הילכתי שואל מעלת כבוד תורתו. השבתי לו: מה שאני אותו, מפני שכן אמר שלמה המלך במשלי: „אני אוהביה האמת כן היא שאתה יודע כפלי־כפליים ממנו, אבל הוא אוהב המקום כפלים ממך. הוא, מעשיו מרובים מחכמתו, ואתה, מרובה ממעשיך.

*

בעקרון־היסוד בדבריו: „עיקר תורה ומצוות ומעשים שעושה הוא במידותיו הטובות. בכך מפרש את המאמר: „כל תלמיד־ שאין בו דעת אסור לרחם עליו" (סנהדרין צ"ב): אין בו דעת: אין לו מידות טובות, ואף שיש לו תורה ומצוות, אין בידו יבר. משל לתבשיל שמן ומבושם שנקדח. הקשה במידות רעות מחלוקת, קטטה ומריבה. מסופר בגמרא: רב הונא ורב חיסדא שבי. חליף ואזיל גניבא עלייהו. אמר מר לחבריה: נקום ן, דבר אוריין הוא. אמר ליה אידך: מקמיה פלגאה נקום? ופי שאותו איש, גניבא שמו, היה למדן, לא קמו לפניו שהיה איש־מריבות.

הוא מפליג בסדר הלימוד בליל חג השבועות. ראש־וראשונה זהיר לטבול את עצמו ערב החג, טבילה שבה טוהר גופ־ ן, כדוגמת אבותינו שטבלו את עצמם בשעת קבלת התורה. ידו באותו לילה ישקוד להתקרב אל דרגת „זמירות היו לי ", אמר דוד בתהילים: מניח אני כל זמירות ושירות שבעולם עוסק בתורה. וכשיעלה עמוד השחר אל יכנס לתפילה כשהוא נים־לא־נים ובגדיו מקומטים, אלא יגבר כארי, יתעטף במלבו־ שים טובים ויעמוד לפני ה' באימה וביראה.

א מרבה לתבוע ללבוש בגד עליון שעת התפילה, גם בבית ל שכן בבית־הכנסת, ומסתייע בפסוק של מלאכי: „אם אב אני, בודי; ואם אדונים אני, איה מוראי".

צחק העוסק בעייני תפילה מוכיח את המשכימים למלאכתם משכימים לתפילתם, והולך ומסביר לכל אחד ואחד כיצד ג בשעת תפילת שחרית, מנחה ומעריב. באמצע ביאוריו קים הוא משלב עניני הווי: „ראיתי שפשתה מספחת רעה, חנויות אינם מתפללים תפילת מנחה, שהיא תפילה גדולה עד ן, אליהו הנביא לא נענה אלא בתפילת מנחה. ויש קצת ן שעוזבים בית־הכנסת ומתפללים בביתם, ואינם מתפללים דרך־ אלא פעם גם בגילוי־ראש ופעם בלא מנעלים, ועוברים על לקראת אלוקיך, ישראל". וכבר קרא תגר בעל חמדת הימים הג ר"ע זהו. הוא מעתיק תקנת רבני שאלוניקי, כתובה בלאדינו, אמר: „כל בעל־בית שיש לו פועלים, חייב לבקשם להתפלל . מנחה, אם יש מניין במקום שהם עובדים והוא נקי. אם אין ילכו לבית־כנסת קרוב באותה שכונה. פועל העובד אצל גויים, ו מרשים לו לצאת, יתפלל מנחה במקום בו נמצא, ביחידות, ובפינה נקייה".

סוף הפרק פונה אל כל אחד מאנשי קהילתו בלשון־נוכח: אל האמר, מה אנו ומה חיינו, מה יעשו ומה יועילו תפילותינו? בי, התפילות והמצוות אחרות דומות לשורשי האילן. אף־על־פי טמונים באדמה ואין בהם לא טעם ולא ריח ולא מראה טוב, קום אי־אפשר לפירות האילן בלי שורשים. כך אין התעוררות ה בלי התעוררות למטה".

הוא תובע מאנשי קהילתו להתפלל בציבור, שברוב עם הדרת „בפרט בזמננו, שאנו יתמי־דיתמי, מבחינת תורה ומצוות, אנו יודעים משהו מן הכוונות, ותפילה בלא כוונה כגוף בלא , ואילו בציבור בטוח הוא שתתקבל. וריב לי עם אותם עשירים אים סעודת־הערב בימי קייץ קודם ערבית ואחר סעודתם מת־ ערבית ביחידות". הוא גם דורש לקבוע כשליח־ציבור אדם לבטא היטב את הפסוקים ורצוי שיתפלל מתוך הסדור."

דבריו מורה את אנשי שאלוניקי לקבוע עתים לתורה. בהביאו ים ואמרות בשבח של עיסוק בתורה הוא אומר: כל אחד ואחד מה שהוא יודע, מקרא, נביאים וכתובים, משנה ואגדה, ואפילו יודע אלא קריאת שמע יקרא אותה כמה פעמים, ובפרט בשבתות טובים, שלא ניתנו אלא לעסוק בהם בתורה. כאן ישמיע את ו כלפי חוגים מסויימים בקהילתו:

„ראיתי בחורים, כל זמן שהם עוסקים בתורה הרי מתפללים תלמידי־חכמים, מזמרים זמירות מראשם עד סופם, קורים ביום את הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום, עוסקים בתורה, וכשתלמידי־חכמים מתוועדים בליל שבועות, ובלילות אחרים ולומדים קוראים ושונים עמהם. אך כשהם יוצאים לבקש מחייתם ר ובאומנות, נדמה להם שנפטרו מעיסוק בתורה, מתפללים ו קצרה ובחופזה, יושבים בטלים בלילות שבתות וימים טובים, קים את עצמם מחבורת תלמידי־חכמים שיושבים ועוסקים ה. וראיתי תלמידים שלמדו גמרא, משיצאו לפרקמטיה שכחו מודם, וכעבור שנים מיספר בעלותם לקריאת התורה הברכות ו סתורות בפיהם. נתקיים בהם המקרא: „ומצאוהו רעות רבות ואמר הלא על כי אין ה' בקרבי" (דברים ל"א). בימי אבותינו מוחרים קובעים עתים לתורה, כל אחד לפי ידיעתו, ובחיקם ספר תהילים, מעמדות ומשניות. אך בימינו כל אחד נושא שורה שעות, המקרא שאם, מבעת חרוזים מושחלים על חוט עסוע בהם. אבותינו היו מקיימים את התורה גם בעוני, ועתה ים את התורה מעושר. ראיתי רבים ונכבדים שהולכים לבית־ הנקרא קבאני, יושבים שם זמן רב ועוסקים בדברים בטלים, ן הרע ובליצנות, במקום לישב בבית־המדרש ולעסוק בתורה".

כחתו מתובלת במדרשים נאים, במשלים ובאמרות, נוסח ים המבקשים להשפיע בדבריהם.

שני פרקים, „הסתפקות במועט" ו„הנהגות טובות" הוא מרבה ן לאורחות־צנע במזונות, בלבוש ובדיור. רמת־חיים של מותרות ת את האדם להשקיע יותר ויותר בתאוות גסות. הוא מביא ות מעשירים בזמננו, רודפי־בצע ושטופי מותרות, שאבדו את ן הרסו את עצמם ואת בני ביתם.

ביו המיוסרים מכוונים במיוחד לזוגי העשירים, שקנו עושרם ים מפוקפקים, נהגו בבזבזנות ראוותנית, ומשירדו מנכסיהם [illegible] לסמוך גם הרבה בכסף של מוסדות חסד וצדקה שהופקד הוא מתאר עשירים שהסתבכו בחובות כבדים, לא החזירו את ונות למפקידים, ובו בפרק הוסיפו בחיי הוללות ומותרות. א דורש: „כל המרבה במזונות ובבגדים יקרים עלול לעבור ל התורה כולה. כפי שכתב בעל חמדת ימים לפסוק בתהילים: עונותי עברו ראש כמשא כבד יכבדו ממני". סופי אותיות של ו: אכילה, שתייה, מלבושים. אלה הם אבות נזיקין לכל רשע זמי".

חבר הספר, על עשרים ושלושת פרקיו, בטפלו בכל צידי החיים לת שאלוניקי, הן כמורה־דרך כיצד לנהוג בששת ימי המעשה, תות ובחגים, הן כמוקיע קלות־ראש במצוות, עם־הארצות ושקיעה ת, והן כדרשן מלהיב בשפע ידיעותיו ובלשונו החינונית, מייצג האישים הבולטים בקורות שאלוניקי. התוכחה שבספר כוחה גם לזמננו.

שיחה עם הרב ר' חיים דוד הלוי

צמאון לדעת תורה

מאת נ. גולן

רבה הראשי הספרדי של תל־אביב הרב ר' חיים דוד הלוי ידוע בתור רב ותיק וידוע כמחבר תורני. ספריו, שלושת כרכי „דבר המשפט" העוסקים בהלכות דיינים, או חמשת כרכי „מקור חיים" המשלבים בדרך מקורית פסקי הלכה בדברי הגות והד אגדה שבספרותנו תוך גילוי מקור חיותם המשותף דרכו הם מאצילים ויונקים זה מזה, נפוצים בין רבים.

קיצור שולחן ערוך

השנה הופיע גם „קיצור שולחן ערוך מקור חיים" שלו שייחודו בכך שמובאים בו מנהגי הלכה לפי כל עדה ועדה בישראל, כך שהלומד או מלמד לפיו מוצא זה ליד זה מנהג אשכנז ומנהג ספרד ונעשה בקיא בשניהם. הספר, אגב, הכתוב בעברית בהירה וברורה של דורנו, תורם לקירוב בלבות ולקיבוץ גלויות, בדרכו שלו.

גם ספרים כ„מפתחות הזוהר ורעיונותיו", „בין ישראל לעמים" או „דת ומדינה" שנכתב לאחר מלחמת 6 הימים, ויש בידו בכתובים כבר מהדורה חדשה מהתקופה שאחרי מלחמת יום־הכיפורים, מוכיחים דרכו של הרב הלוי ללוות את התרחשויות הקונקרטיות במציאות הישראלית בכתיבה ציונית הלכתית.

מאז נעשה רבה של הגדולה בערי ישראל לפני כשנתיים, הוא מסוגל נוסף על כך, לבחון אישית ובלתי אמצעית את המציאות הזאת לגילוייה החברתיים הרוחניים. לא לחינם קבע לעצמו כלל להתפלל כל שבת בבית כנסת אחר בתל־אביב, כדי להתוודע אל רבים בכל האפשר מתושבי עירו החדשה.

כאשר באנו לשאלו, ימים אחדים לפני חג מתן תורה, „על כבודה של תורה ומקומה בישראל של שנת תשל"ה, יכול היה לענות מתוך היכרות מעמיקה בנושא. להפתעתנו — למרות החשש המוקדם לתאור מצב פסימי ולדברי תוכחה על כבוד שגלה, היו בפי הרב כמה דברים מעודדים ביותר.

אותות מעודדים

„כבוד התורה עולה ומתעלה בדורנו ורבות ההוכחות לכך" אומר הרב הלוי מיד בפתיחת השיחה. „יש יותר ישיבות, מתרבה מספרם של לומדי תורה ושל פירסומי ספרים תורניים. מתרבים שעורים לשם לימוד תורה בבתי הכנסת. כאשר מתפרסמת מודעה על מתן הרצאה בדברי תורה, מופיע קהל גדול, אפילו בימי חול. מתוך נסיוני, קהל זה נוהג להקשיב קשב רב לדברים. אני חש בצמאון חזק וכנה לדבר תורה בכל הציבור. אפילו בפלג החילוני. קורות שמוזמנים לבית הכנסת אנשים שאינם שומרי מצוות לרגל בר־מצוה או חתונה, לאחר דברי תורה שאני נוהג לומר לאחר התפילה ניגשים אלי אנשים אלה ומתברר כי הקשיבו, התעניינו ורוצים היו לשמוע עוד כלומר, אני חש ברצון גדול, להכיר את היהדות, שהוא אופייני דווקא לשנים האחרונות.

איני אומר שזו תשובה שלמה. אבל אולי זו תחילת תשובה. אולי מתקיימים בנו דברי הנביא „והשלכתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים אלא צמאון לדבר ה'."

אם כל כך טוב, הקשינו, מדוע מכל זאת גדלות הפרצות בשמירת צביונה הדתי של המדינה? מדוע אפילו נוהגים שהתקבלו בעבר — כמו סגירת בתי שעשועים, גניות, בשבתות מתחללים בימינו?

„אין סתירה בין שתי התופעות למרות הניגוד הקוטבי ביניהן. וזה המעניין כאן" מסביר הרב. „ביקורת עליה ברצון לדעת, בכבוד המילה הכתובה, אבל לא בנכונות לשמור מצוות. מול העליה הראשונה — ירידה במעשה, בקיום המצוות עצמן. במסכת סוטה ובזוהר הקודש בהרבה מקומות מתוארת תקופת עקבא דמשיחא, אין ספק שמבחינה מוסרית חברתית הרבה מגילויי חיינו תואמים את התיאורים הקשים שם. אין ספק שהירידה העמוקה, לפחות בחלקים אחרים מהציבור בארץ, מזכירים את הנבואות הנוראות הקשורות בימי אתחלתה דגאולה. אבל אסור לנו לקבוע שהסך הכל — פסימי ומיואש. אדרבא, הכמיהה לדבר ה', היא אולי הגילוי המעודד ביותר היום. מגיעים אלי פניות גם מבתי ספר חילוניים המעוניינים להפגש עם רבנים ותלמידי חכמים."

כלפי אדישות ועם־הארצות

שאלנו: כיצד אם כן יש להסביר את הבורות המביהמה והאדישות למסורת ואפילו להיסטוריה היהודית בקרב חלקים בולטים בנוער הישראלי שצמח לאחרונה?

„קודם כל לא הייתי מאשים כלל את הנוער הזה בעצמו" עונה הרב. „מי טיפל בו? מי דאג לטפחו מבחינה רוחנית? מי השקיע בו מאמצים חינוכיים־יהדיים? הציבוריות הדתית והרבנות בראש חייבים היו להשקיע הרבה יותר מאמצים בכיוון של חינוך וקירוב הציבור החילוני.

נכון, ערב ראש השנה יש לנו מבצע התעוררות לתשובה. אין די בכך. לפחות חייבים היינו לקראת חודש סיוון להנהיג מבצע דומה של לימוד תורה והרבת כבוד התורה. חסרים לנו פעולות כמו הפגשת הציבור כולו כדי ללמד, להסביר ולהנגב לקראת העושר, היופי והחכמה העצומה הגלומים בתורה. פשוט לא עושים מספיק. אילו כל רב היה עושה להסברת המאור שבתורה בקרב קהילתו, יתר על כן, אילו שורר שלום ואחדות בין הרבנים לבין עצמם — ודאי שהיינו עדים לשיפור היחס לתורה וללומדיה."

הנהגה רוחנית

שאלנו: האם „אי העשייה" של רבים מן הרבנים בארץ איננה מעידה על המחסור במנהיגות רוחנית ועל הצורך במנהיגים רוחניים בישראל?

„יש מנהיגים רוחניים בראשי הישיבות" עונה הרב. „ממעשים שנעשו בשנים האחרונות ראינו שדברי ראשי ישיבות הם קודש קודשים לתלמידיהם. נכון, אמנם, שאלה מנהיגים לציבור מצומצם. חסרה אישיות משכמה ומעלה, שתשמש מקור הכוונה לציבור כולו, כמו ה„חזון איש" זצ"ל בזמנו. ולמנהיגות כזו — צמא הקהל. מאז השתתפתי, למשל, בתכנית הרדיו „עשה לך רב" הורצפתי בשאלות ובמכתבים מאנשים רבים. ואין אלה שאלו בהלכה ובפסיקה בלבד, אלא שאלות בעייני חברה ומוסר, שאלות בהגות ובתוכן חיינו, והן המעסיקות אדם בישראל. הן אלה עליהן הוא מצפה לתשובה ממנהיגיו הרוחניים. לצערנו — גם אם באיזו פינה קשה לומר ומהנך אדם גדול שנועד למנהיגות רוחנית — חסר לו כיום הרקע החיובי שיבליטו. גם מנהיג רוחני זקוק לרקע ולאווירה מתאימים — וכשאין שלום בעולמה של תורה, קשה לו שיתבלט."

אולם לצד דברי הביקורת המתונים ממהר הרב הלוי כל שעת שיחתנו להראות את החיובי והמעודד שבמציאות הנוכחית. כך, כאשר עוברת השיחה למכה החברתית הקשה של אבדן הטוהר המוסרי ושל השחיתות הכלכלית, הגורמים לו הרבה צער ודכאון, במיוחד, מאחר שהתברר כי גם בציבור הדתי ושומר המצוות יש ליקויים, אומר הרב הלוי: „אולי גם זה עקבות משיח. אנחנו מוכרחים להיתלות בהסבר הזה ולהאמין בו — אחרת איזו תקווה תמצא לנו?"

כאשר אנו מדברים על הנסיונות להרוס את צביון השבת בעיר הוא מעיר: „אינני מאמין שיש מישהו המעוניין להרוס את השבת בתל־אביב. אלא שלפנינו תופעה של ירידה רוחנית כללית בכך שהנוער מוצא לו פורקן ותוכן לשבתותיו רק בקולנוע ובבידור, מאידך אסור לשכוח לרגע שלתל אביב גם פנים

(סוף בעמוד 13)

תורת הבעש"ט ופלגיה

מאת מאיר אוריין

תורת הבעש"ט — כמוה כמעיין שפלגים ונהרות נמשכים ממנו. מקור מוצאם אחד הוא, אך פלג־פלג ונתיבו המיוחד. יש ובדרך הילוכם נוגעים הם באקראי זה בזה, אך אינם משתפכים לזרם אחד.

הגדרה זו כוחה יפה במיוחד לגבי החב"די ולפלג הקוצקאי שבחסידות. את נקודות המגע שביניהם ביטא רבי מנדל מקוצק בעצמו במלים כדרכו. פעם בא לקוצק חסיד ליובאוויץ, מתלמידיו של רבי מנחם מנדל, בעל ה„צמח צדק". כשניצב החסיד מול פני רבי מנדל כדי לקבל ממנו ברכת פרידה, אמר לו הרבי: „אמור לרבי שלך מנדל=מנדל לבוזיה שוהה". רוצה לומר, כי תורתו של רבי מנדל מקוצק ותורתו של בעל „צמח צדק", דומות זו לזו.

הדעת במרכז

הדבר המייחד את דרכי חב"ד וקוצק משאר הדרכים שבחסידות הוא הדעת, ששתיהן העמידוה במרכז משנתן. הבעש"ט ותלמידיו נתנו דכות בכורה ללב הטהור. הם העדיפו יהודים תמימים ופשוטים, אומרי תהלים, דלים אולי בדעת אך עשירים במעש. לפי הבעש"ט, התפילה שמלאכי השרת רועדים ממנה מרוב יראת כבוד, היא תפילתו של יהודי הטרוד כל היום בשוק, ולעת־ערב נפלטת מפיו אנחת־הרוח: אוי לי, עוד מעט יורד הלילה ועדיין לא התפללתי מנחה, והוא ממהר ונכנס לאיזה בית ברחוב הניצב בקרן־זוית ומתפלל, את תפילתו שלעתים אפילו את פירוש המלים שלה אינו יודע. רבי נחמן מבראסלב, שילשו של הבעש"ט, מייצג את הפשטות הזאת בחסידות. בפיו היתה שגורה תפילה: רבונו של עולם, זכני לעבוד אותך באמת, בתמימות ובפשטות, בלי שום חכמות כלל. לא כך גרסו מורי חסידות חב"ד וקוצק. רבי שניאור זלמן, הרבי הזקן מליאדי, אף על פי שסבור היה כי „אמונה היא למעלה מן הדעת" („תניא", פרק יח), אומר: „כשם שאין להוליד בנים בלי אם, כך אין להגיע לידי אמונה בלי התבוננות". וברוח האמירה הזו כתוב בספר החב"די „תורה אור", ש„הדעת היא המזון המפרנס את האמונה, שתהיה האמונה שלמה וחזקה".

ורבי מנדל מקוצק אמר: „לא יהיה בך אל זר" (תהילים, פא) — „האלקים שבקרבך לא יהיה לך זר". אין די באמונה סתם. על האדם לדעת את האלקים ולחוש קירבה אליו. בפעם אחרת אמר הקוצקאי: אדם הבוחל בדעת, עליו נאמר: „כי אתה הדעת מאסת ואמאסך" (הושע, ד). על האדם לאהוב את הדעת בכל לב ונפש.

המשנה והאילן

אולם העמדת המשנה המחשבתית במרכז חב"ד וקוצק, לא באה לשלול את היסוד העיוני מתורת החסידות הבראשיתית. גם תורת הבעש"ט ותלמידיו היתה מבוססת על ההגות. ראייתם של אבות החסידות את היקום היתה ראייה הגותית עמוקה. במלים הספורות שיצאו מפי הבעש"ט: „כשאתה מסתכל בעולם — אתה מסתכל בהשם יתברך", טמונה תורה הגותית שלימה והיא מוכיחה, שהבעש"ט ראה בקיום לא רק מעשי ידיו של הקב"ה, אלא חלק ממנו ממש. את המאמר „אין עוד מלבדו" (דברים ד. לה). אין לפרש לפי הבעש"ט, כי אין עוד אלהים מלבדו, אלא „אין שום דבר חוץ ממנו" — לא תתואר כל מציאות זולתו. לפי תורת הבעש"ט לא זו בלבד שאלקים הוא הסיבה הראשונה של שורשרת הסיבות שבבריאה; לא רק שהוא בסיס של העולם ובוראו, אלא הוא שורש בתוכו ואין ביקום חלל ריק ממנו. היקום איננו דבר שבזמנו, אלא חלק מישות חיה ונצחית. מראות העולם לבושים לבורא הן. למעלה מזאת — המהות בהאצלה פנימית, אף שומע את היקום כשהוא מדבר.

הלך בתורת ההגות של הבעש"ט. יש משמעות חדשה בדברי רבי יעקב, בפרק ג' שבמסכת אבות: „המהלך בדרך, ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו" (פרק ג. ט) הדגש הוא על המפסיק משנתו, על המעמיד מחיצה בין משנתו ובין האילן והניר. אצל הבעש"ט היה האילן והניר המשך למשנתו. נוף הטבע היה המשך לנוף המשנה. הוא שמע את קול השכינה כשהיא מדברת מתוך האילן המלבלב ומתוך הניר המוריק, כשם ששמע את קול השכינה כשהיא יוצאת מהתורה שניתנה על הר חורב. לדעתו, המשנה משתקפת בטבע והטבע משתקף במשנה. זוהי ספיגה ויניקה הדדית. היקום כולו נראה בעיני הבעש"ט לא כעולם המורכב מקרעים, לא עולם של קטעים, אלא כעולם המקופל ביריעה אחת. לא השמים לחוד והארץ לחוד, אלא — שמים וארץ מתנשקים אהדדי. ובלשונו של הבעש"ט: „אל־עולם", לא אל שברא את העולם, אלא — „ללמדך שבחינת אל היא בבחינת עולם ובחינת עולם היא בבחינת אל". האילן והניר, כל הניתן לראייה, הם כלי קיבול לאלוהות.

עם זאת, נבדלת המשנה המחשבתית של אבות החסידות ממושג הדעת בחסידות חב"ד וקוצק. הראייה ההגותית של הבעש"ט לא נבעה מההכרה המחשבתית שבמוח אלא מהראייה הפנימית שבלב. היתה זאת הגות של שקיקת הלב, של [illegible] המפעימה מיתרי הנפש. לא כן הדעת שבחב"ד ובקוצק. כאן צמחה ההגות מהצטללות שבמוח — אף כי לא במשמעותה הראציונאלית של מושג זה.

צמצום והרחבה

למשנת חב"ד, ייחוד נוסף על משנת הבעש"ט. והוא — הייחוד שבצורה. ראשוני החסידות, שהתעמקו בבריאה ובבורא, לא טרחו להביא את הגותם לידי בטוי. הן קסמה של משנת החסידות טמון באימרה הספונטנית והמצומצמת והקצרה, המלבה את הניצוץ שבלב. ראשוני החסידות דומים היו לחכמים הקדמונים, שאף הם הלבישו את חכמתם העמוקה בלבוש של פתגם ואימרה קצרה, והתרחקו מהרצאת דברים מנוסחת בהרחבה. בעצם צורת המסירה של הדברים יש משום חכמה, שכן האימרה המצומצמת, דקת הנפה, ניתנת להעברה ממורה לתלמיד ביתר קלות מהרצאת־דברים ארוכה וכבדת משקל.

יתכן גם, כי הצמצום במלים נובע מכך, ששפת אנוש ענייה מכדי שתוכל להביע באורח מושלם ובהייקנות את הנראה לעין הפנימית. בעניינים שבתחום האלקות העדיפו אבות החסידות לתת רשות הדיבור לדממה. הבעש"ט עצמו רמז לכך באומרו: „סייג לחכמה שתיקה" — רק תוך כדי שתיקה מסוגל האדם לדבק את עצמו בעולם החכמה". אותה החכמה שהשתיקה היא מהותה, איננה ניתנת להימסר במתכונת של משנה ערוכה. אלא באמצעות ניצוצות והברקות. טיפוסית לדרך זו בחסידות, היא ה„שיטה" של רבי מנדל מוורקי, שהיה מעטף כל ימיו בטלית של שתיקה ושעל ידה דווקא מסר את תורתו. ישב פעם, בחברת תלמידיו כל הלילה בדומיה. לפני שהאיר השחר אמר, כאילו לעצמו, בקול דממה דקה: אשרי אדם היודע שהפירוש של „אחד" הוא אחד שהוא מיוחד (איין־און־איינציג). מימרה קצרה זו מבטאת בצורה מפליאה תמצית המחשבה של הרוחניות שבאלקות. „אחד", לא כמושג מספרי, אלא אחד־מיוחד, והמיוחד הזה, חורג מכל מסגרת של אחד מספרי. אחד, שאין לצרף אליו כל תואר הגדרה, שכן אם נצרף ל„אחד" תואר, לא יהיה עוד אחד שהוא מיוחד (איין־און־איינציג).

עם הופעת חסידות חב"ד נוצרה בחסידות שיטה הגותית, סיסטמטית ומושלמת. הבהירות שבמחשבה מצאה את ביטויה בבהירות שבדיבור. נוצר כוח ביטוי מגובש, מלוטש, שהשכיל להבהיר את המושגים הרוחניים הדקים ביותר. הלבוש בחב"ד הוא כבכל שיטה פילוסופית אחרת. הוקם בנין רב מידות, בנוי נדבך על גבי נדבך וקומה על קומה. ההבדל בין הבנין החב"די לבנין פילוסופי אחר הוא, שבבנין זה נעדרת רוח פרצים הנדחקת, כרגיל, בעד הדלתות והחלונות, על ידי הרוחות הקרות של המוח. אין בו הקרה של ההתפלספות. חדריו חוממו בחום האמונה, עוד לפני שהמחשבה מצאה בתוכם את משכנה.

עצם העמדת ה„דעת" כיסוד מרכזי לאמונה, איננו חידושה של חב"ד. קדמו לה ההוגים היהודים שבימי הביניים. החידוש שנתחדש בבית מדרשה של חב"ד טמון בהבנת משמעותו של המושג „דעת". „דעת" בחב"ד איננה הפונקציה של השכל דווקא. דעת איננה נוגעת למוח בלבד. גם הנפש האלקית שבאדם כמהה לדעת. המוח החב"די איננו חוקר. הוא משתוקק. ובשפת בעל „התניא" „מקום הנפש האלקית הוא במוחין". מקובל, שהמוח החוקר הוא סמל הקור והלב המתרגש מסמל את החום, באה חב"ד וחידשה, כי „ההגות באלהות בכוחה להחיות מתים". היינו להקים לתחייה גם את המוח הקר כמת.

המשפיע — כמוהו כמשפך

תורת חב"ד היא משנה ליהודי סגולה, שכן משנתה איננה נקנית אלא ביגיעה רבה. ובכדי לרדת לעומקם של שלשת ערכי היסוד שלה — חכמה, בינה ודעת — דרוש שהאדם יהיה חכם, נבון ובר־דעת, ומחונן בכשרון להתעמק במושגים רוחניים דקים מן הדקים. ואכן בפלג זה של החסידות הצטרכו בעלי מוחין שדעתם רחבה ותפיסתם מהירה, בעלי כח זכרון בלתי רגיל ובעלי כושר נדיר לסדר את רעיונותיהם במשנה סדורה.

בחב"ד היה סדר במחשבה, משמעת פנימית. „הסדר הוא אחד מעיקרי היסודות בכל ענייני השכלה ומידות" — אומר בעל ה„צמח צדק". וסדר פירושו — הצבת גבולות, לא לחרוג מכוח הקיבול שחונן בו האדם. סדר פירושו — כיבוש דעה אחרי דעה ומידה אחרי מידה. בחב"ד, סולם המדרגות ניצב על האדמה, והאדם המטפס עליו חייב להתחיל מהמדרגה הנמוכה. לכל היותר רשאי הוא להגביה מעט את עיניו תוך כדי טיפוס, אך אם בראשית עלייתו ישא את עיניו לקצה הסולם, למעלה, הוא יסכן את עצמו ועלול לנפול אחורה.

עם זאת, היו שערי חב"ד פתוחים גם ליהודי בינוני. בחב"ד שוררת הסיסמה: „לבלתי ידח ממנו נדח" (שמואל ב', י"ד). ולעזרתו של הבינוני בא המורה־המחנך־המשפיע. בסיועו יכול גם העני למצוא מרגליות בילקוטו; גם הבינוני עשוי לצאת מבינוניותו ולהגיע לדרגת בני העלייה.

בספר „תניא", פרק מ"ב, אומר הרבי הזקן מליאדי: „בכל דור ודור יורדים ניצוצות מנשמת משה רבנו עליו השלום, ומתלבשים בגוף ונפש של וחכמי הדור ללמד דעת את העם". אנשי מעלה בחב"ד ידעו להרקיע שחקים, אך כדי לקיים צו הרבי „ללמד דעת את העם", הם היו מקפלים את הכנפיים ויורדים אל פשוטי העם, אל הבינוניים שבעם, ואף אל הלמטה מהבינוניים כדי ללמד דעת, „לכל אחד ואחד כפי מדרגתו" (ליקוטי מאמרים, פרק יח).

בחב"ד נוצרה האימרה הנאה: משפיע חייב להיות דומה למשפך, כשם שבמשפך, הקצה העליון — בית קיבולו גדול ורחב, ואילו הקצה התחתון צר, והניגרה דק מן הדק, כדי שאפשר יהיה למזוג דרכו גם לתוך כלים קטנים, כך גם חייבים המנהיגים והמשפיעים להיות מסוגלים להכניס תורה רחבה גם לתוך ראשים צרים. (לפי רבי יוסף יצחק זצ"ל, הנשיא הששי לבית חב"ד).

חסידי חב"ד מספרים: „לפני שהרבי הזקן, רבי שניאור זלמן, התחיל לומר דברי תורה בפני התלמידים, היה רגיל לומר בלחישה: שא... שא... והוא המשיך לומר את ה„שא" גם אחרי שהשתיקה הגמורה שורה בית המדרש. את ה„שא" — רמז פעם הרבי למקורבין — הוא אומר לעצמו, היינו: דבר בשקט, לא ברום וחזק; דבר בצורה שכל אחד מהמאזינים יבינו.

חב"ד היא הפלג היחידי בחסידות, שזכה לשבעה דורות רצופים של נשיאים ואנשי מעלה שמיזגו בתוכם — כמו הרבי הזקן — נגלה ונסתר, באוצרות ההגות (שני־אורו). ובשום זרם חסידי אחר אין שפע רב כזה של ספרים ושל אישים מסבירים־משפיעים (חוזרים) כמו בחב"ד.

אבות חב"ד וכן מפיצי תורתה, היו גם מעמיקי הגות וגם אמני דיבור. הם חוננו בכשרון הסברה מופלא. אורח דיבורם הצטיין בעושר של ניבים ובמשפטים מלוטשים.

את סוד ההשפעה והדרכתה שאב הפלג החב"די מהמעיין עצמו, מהבעש"ט, שהדגים את רעיון ההשפעה במשל דלהלן: כשאדם רוצה ללמד את בנו הקטן שילך בעצמו, הוא מעמידו תחילה בין ידיו, כדי שלא יפול. אט־אט הוא מרחיב את זרועותיו ונרתע מעט לאחוריו וקורא לילד שיתקרב אליו. ברגע שהילד מגיע לאביו, מקרב הלה את ידיו זו לזו, אוחז רגע בבן ושוב מרחיב את הידיים וחוזר אחורנית, עד שהילד לומד ללכת בעצמו.

מורי חב"ד ותלמידיהם מהווים סמל של התחברות וזיקה בין הרבי והדבקים בו. אמנם היהודי הפשוט איננו עומד בשורה אחת עם הלמדן, אך הוא נמצא עמו במעגל אחד. בעל המוח מכתף את השכם ומושיט את היד לידו של בעל הלב.

מכאן, למשותף שבחב"ד ובקוצק לקווים המבדילים שביניהם.

(סוף בעמוד 13)

חג השבועות בעיירה

מאת מאיר בוסאק

שפוע של גגות משחירים,
תהית אשנבים בין קרשים
מול דרכים נמשכות לאין־שם
ונהר צלי רתק לוחש.
רקיעים באפור ותכלכל.
שוק רבוע. סמטאות. עגלות,
חצרות, גרוטאות וקפות —
גגות־גוי, ירקות ושיחים.
יהודים. אברים וילדים.
אפלולית של בתי מלאכה
וכובי חניות.
ערבים – דומיה. כאילו –
כוכבים דם דולקים חלונות
בימו של אין־סוף.
צלי את בדרכים פריקה

עגלות, יהודים, חבילות
של סחורות במסע לירידים.
אלי־אן תוליך זו החפה
רועפת כוכבים בעיפה?
כנקדה בסימן השאלה –
ירח – עין צופה.
שואלת. דומה.
אך בימי שבועות – ביהותם
של צמחים בחדרי ישראל.
ענפים ופרחים. שבלים
וירק וזהב ואור.
של קירות הנייר מלבלב
והסגון של עולם מתחדש.
וחש אז כל אחד היהודים –
במעמד הר סיני הוא עמד

קריאת „תנאים" ו„כתובה" בחג

מאת עקיבא בן־עזרא

האליגוריה כי ה' הוא הבעל וכנסת־ישראל היא האשה מצויה היא בתנ"ך בצורות שונות. הנביא הושע משתמש בביטוי „וארשתיך" (הושע ב', כ"א, כ"ב). ובפי הנביא ירמיהו ה' הוא הבעל (יר' ב', י"ד; ל"א, ל"א). בעלי המדרש דרשו את מגילת שיר־השירים כעין שיחת כנסת־ישראל, שהיא הכלה, ובין המקום, שהוא דודה.

על רקע זה חיבר המשורר ר' ישראל נג'ארה (1555—1628), אחד מגורי האר"י ז"ל את ה„כתובה" לחג השבועות[1] ב„כתובה" הנדונה יש ל"ו בתים, וכל בית הוא בן שלש שורות, והאקרוסטיקון של חמשת הבתים הראשונים הוא שם המחבר „ישראל". ה„כתובה" הזאת עשויה כדוגמת „כתובה" בין איש לאשתו. ה„בעל" הוא הקב"ה וה„אשה" היא כנסת־ישראל, וה„חתונה" היתה ב„שש" בשבת.. ששה ימים לחודש סיון". ו„צבי חתנא דנא הוסיף על עקר כתבתה / מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש באוריתא / וספרא וספרי ואגדה ותוספתא"[2].

קריאת ה„כתובה" הנ"ל נהוגה בקהילות הספרדיות לפני קריאת התורה. מוציאים שני ספרים, והחזן מזמר לפני ההיכל את ה„כתובה" האמורה[3]. בכמה מחזורים הוסיפו פתיחה זו: „לשמחת דודי צח דגול מרבבה / אשורר בנועם זאת הכתובה / שמע ידיד והט אזניך / לקרוא את הכתובה הזאת לפניך / בזכותה תמהר גאולת בניך / בישועת ימינך בנות השובבה"[4].

אף־על־פי שה„כתובה" של נג'ארה נכנסה לספרי התפילה וקריאתה נהוגה בקהילות ישראל — בכל־זאת נמצאו עליה מערערים, ובין אלה הוא ר' מנחם די לונזאנו, בן דורו ומכירו של נג'ארה. הוא מתח בקורת קשה על ה„כתובה" שלו, כי הוא השתמש בביטויים גשמיים מאד לגבי ה'. וכך הוא אומר: „הנה מצאנו בשיר השירים דברי אהבה בין הקב"ה וכנסת ישראל כדברי חתן וכלה, אבל לא בשביל זה התירה הרצועה וניתנה תורת כל אחד ואחד בידו להכניס בין הקב"ה וכנסת ישראל כל הדברים שאומרים זה לזה"[5]. ור' חיים ויטאל (1543—1620) מנה בין המדות הלא־טובות שראה בנג'ארה ש„פיו דובר נבלה וכל ימיו שכור"[6].

כפי הנראה, דברים בוטים אלה גרמו שיתחברו „כתובות" אחרות בלשון יותר נקיה. ה„כתובות" הללו הן מעשה חיקוי ל„כתובה" של נג'ארה, שהיא אב־טיפוס ל„כתובות" ול„תנאים" הנקראים בחג השבועות. ה„כתובה" של נג'ארה לא נתבטלה לגמרה, לה קבעו את היום הראשון של שבועות, אבל ביום השני של החג (יו"ט שני של גלויות) קראו „כתובה" אחרת, יותר נוחה ומתקבלת על הדעת, כעין זו:

„אשירה לה' מזמור שיר ליום השבת.. וסימן טוב בשעת ברכה והצלחה / בשעה בפיו ברוך ה' אשר נתן מנוחה... יוצב בעמו כותן עם כלה בכה ואל / המקדשה בשני לוחות מצוירין תורת יקותיאל / הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל... ובתורת נדוניא נכנסו עמי עשי נזמים / משה ואהרן הזוגות בפנוי, כהנים גדולים וקצינים... ונגמר הזיווג בין החתן המרומם לנדוניא עליונה / עם יעלת חן וכלילת יופי כבשת הגדולה / פרחי כשושנה חתן וכלה"[7].

מלבד המוטיב האמור שהקב"ה הוא הבעל וכנסת־ישראל היא הכלה ישנו עוד מוטיב, והוא שישראל לקח את התורה ל„אשה". וכך דרש ר' שמלאי: „אל תהי קורא מורשה (דב' ל"ג, ד') — אלא מאורסה, מלמד שהתורה ארוסה לישראל" (שמו"ר ל"ג, ז')[8].

הרעיון האליגורי הזה נתרחב במדרש ואמרו: „ביום חתונתו — זה סיני, חיתונין היו, שנאמר: „וקדשתם היום ומחר" (שמות י"ט, י'). וביום שמחת לבו (שה"ש ג', י"א) — זה מתן תורה, שנאמר: „ויתן אל משה ככלותו" (שמות ל"א, י"ח) — ככלתו כתיב (במ"ר, י"ב, ס"ס ח').

ביחוד קנה לו הרעיון הזה אחיזה בקבלה, וזה לשון הזוהר התיקונים: „וכל שהוא מבני מהימנותא ומבני היכלא דמלכא צריך לעסוק כל הלילה במיני קריאות לקשט הכלה בתכשיטיה להכניסה לחופה למחרת היום הבי"א (פ' אמור צ"ח; תיקון ק').

ואחד מבעלי הקבלה כותב: „ראה התורה כבודה בת ממ"ה הקב"ה בודאי שמי שישא את בתו לאשה יאהבה וחשקה, דבקה נפשו בה, ודאי שיתן לו נדוניא תכשיטים, מוהר מתן בדמים, ולא יחסר לו כל בה"[9].

כפי הנראה, המוטיב הזה שישראל הוא החתן והתורה היא הכלה הוא שעורר את הרב חביב טולידאנו לחבר נוסח חדש של „כתובה" שתקרא בחג השבועות. ואולי דברי ר' חיים ויטאל ור' מנחם די לונזאנו הם שגרמו לחיבור ה„כתובה" הזאת ונתפשטה בין קהילות המזרח, והיא נקראת ביום ב' של חג השבועות לפני קריאת התורה[10].

ר' חביב טולידאנו נולד בשנת תקס"ו ושימש ברבנות בכמה קהילות במארוקו. נוסח ה„כתובה" שלו נתקבל בהערצה רבה[11], וכך מתאר הרב שם טוב גאגין, מי שהיה הרב הראשי לקהילה הספרדית בראמסגייט, אנגליה, את קריאת ה„כתובה" הזאת בהיותו בעיר טיטואן: „היא כתובה על קלף ישן נושן, כולה מצויירת בציורים נאים... השי"ץ והנשים שבעזרה מעקימות את לשונן תחת החך ויוצא מפיהן כעין ניגון משונה: „לו, לו, לו". קול זה לאות שמחה וששון המביעות בשעה שהכלה מוליכים על (אל) החופה"[12].

* * *

ל„תנאים" הספרדיים נמצאו גם מחקים אשכנזים, ואחד מהם הוא משורר המשכיל זאב וואלף בוכנר, בן הרב דוד מן העיר ברודי. הוא הדפיס „תנאים לחג הפסח" החתן הוא הקב"ה והכלה היא כנסת־ישראל. „והחתן התחייב לסלק לכלה תרי"ג מצוות, והחלק לשנים: „רמ"ח עשה ושס"ה לא תעשה". וגם ב„תנאים" אלה כמו ב„כתובה" של נג'ארה, משה רבנו הוא המרוצה לצדדים, והוא המתווך ביניהם. בוכנר הדפיס גם „כתובה" לחג השבועות, ובסופה „שבע ברכות"[13].

קרוב לאותו הזמן שחי בוכנר פירסם המשכיל שמעון בר יצחק בלומנפלד מפיוטרי נוסח אחר של „תנאים" ש„טוב לקרות בחג השבועות ובשמחת תורה ובסיום התורה"[14].

המהרי"ל מנחם לזר מהלר מלמברג הדפיס בשנת 1878, „סדר תנאים ראשונים מחג הפסח, תנאים אחרונים מחג השבועות, וסדר הכתובה, לחג השבועות, והוספת כתובה לחג השבועות בין ישראל לאביהם בשמים"[14א].

ה„תנאים" הראשונים הם משל בוכנר, וה„כתובה" משל נג'ארה. ואולי „משום זה הדפיס המהרי"ל על שער החוברת „המיוחסים להרב נג'אר".

נוסח ה„תנאים האחרונים" של מהלר לחג השבועות הועתק בכמה ספרים, ויש שייחסו אותו לר' שלמה בן גבירול, ונדפס ב„לוח הכולל" לזיבל צצקלר, שהופיע בשנת 1883[15]. גם בנוסח שצקלר הקב"ה הוא החתן, וכנסת־ישראל היא הכלה, וה„מרוצה לשני הצדדים היה רעיא מהימנא, רבן של כל הנביאים".

מתוך לשון ה„תנאים" האלה אנו עומדים על זמן חיבורם, שהיא המאה השמונה־עשרה. לדוגמה: בין ה„מתנות" אשר החתן נותן ל„כלה" הוא „טבע נאבעל הזהב בזרבליות", ו„הכלה" נותנת ל„חתן" „יופי". ה„יופי" היה ידוע באותה התקופה כבגד עליון של אשה או של גבר, כעין פרווה[16]. כמו כן נזכר האלשיך ב„תנאים" של בן גבירול, שכידוע חי בן גבירול במאה הי"א והאלשיך חי במאה הט"ז, משמע שהנוסח הנ"ל מאוחר הוא.

בשנת תרנ"ד הדפיס ש. גולדברג (שבר — גרא ראש גליל) פרודיה היתולית בשם „תנאים שנעשו במעמד הר סיני" „תנאים" בין ישראל בן אברהם יצחק ויעקב, ובין הכלה המהוללה מרת תורה. וגם כאן כמו בנוסחאות הראשונות העדים הם השמים והארץ[17]. נוסח של „תנאים" הדומה לשל נוסח בוכנר, אבל בשינויים קלים, נתפרסם בסוף המאה הי"ט, והוא נדפס ב„פילאלאגישע שריפטן", לאנדוי־בוך עמ' 40—41. בספר זה ישנו עוד נוסח (עמ' 39—40), והמביא לדפוס, אליהו סוסטנביק, משיח לי תמר איך הגיעו אליו ה„תנאים" הללו. ומעשה היה כך היה: בסוף שנות התשעים הביאו אסיר לעיירה גלובוק (פלך ווילנא). האסיר היה משולח, ושמו היה ר' זלמן בר. המשטרה הרוסית תפסה אותו, כי קבץ כסף בלי רשיון. היהודים של העיירה השתדלו לטובתו ויצא מבית־הכלא, אבל עליו היה להופיע לפני בית־המשפט. אז אסף השד"ר עשרה אנשים וצווה עליהם לאמר את הדברים האלה: „כולנו מבקשים אותך, רבונו של עולם, שתבטל את המשפט של פלוני בן פלוני. וכל אחד נתן צדקה. לאחר הטקס הזה נתן להם השד"ר להעתיק מכ"י שלו „תנאים" לחג השבועות. והשוחט ר' יהושע לייב דרייזנשטוק, שהיה בין עשרת היהודים האמורים, העתיק את ה„תנאים" הנ"ל, ומתוך כ"י העתיק אליהו סוסטנביק[18].

ב„תנאים" שבלאנדוי־בוך חסרה החתימה שיש בנוסח בוכנר וב„לוח הכולל", וסעיפים אחדים מוקדמים או מאוחרים. על־כל־פנים, מהדורת בוכנר קדמה למהדורות הבאות.

* * *

נוסח ה„תנאים" של מהלר נתפשט בקהילות גליציה והונגריה. עד שמישהו אחד מצא לנחוץ לתרגם אותו לאידיש, שיהיה שווה לכל נפש, ועצם התרגום הוא כעין פירוש למקור[19]. ה„תנאים" האלה נקראים ביום הראשון של חג השבועות בשעת סעודת הרבי. מצורף ל„תנאים" הללו יש גם „שטר אירוסין" הנקרא ביום השני של החג, גם כן אצל שולחן הרבי. המנהג הזה הועבר גם לאמריקה, ובכמה „קלויזלך", ביחוד בוויליאמסבורג, נוהגים לקרוא את ה„תנאים" וה„כתובה" הנדונים. הם נדפסו גם באמריקה[20].

ברשותי יש „תנאים למתן תורה" המיוחסים לרב אברהם יהושע השיל מאפטא ז"ל. את ה„תנאים" האלה העתיק מגוף הכתב ר' יהושע השיל ע"ה, מצאצאי הרב מאפטא, מי שהיה שד"ר באמריקה מטעם מוסד ירושלמי. בסוף הגליון הוא כותב כי שמע שמנהג הרבי מאפטא היה לקרוא בציבור את ה„תנאים" האלו בחג השבועות אחרי קריאת התורה, ועל שלחנו.[20א].

שאלתי כמה אנשים אם ידוע להם מנהג זה. ידידי הרב ד"ר מנחם ברייאר, יליד רומניה, כותב לי שבעיר שטפנשט (רומניה), היה נוסח „תנאים" שכזה על אחד הקירות של בית־הכנסת. אבל לא ידוע לי אם הרבי מאפטא היה מחברו. והרב ד"ר יוסף שטרן, שגם הוא יליד רומניה, מסר לי שגם הוא שמע על „תנאים" שחיבר הרבי מאפטא, והיו נוהגים לקראם בקהילות רומניה בחג השבועות.

לדעתי, הנהיג הרבי מאפטא, שהיה רבה של יאסי, לקרוא את ה„תנאים" בשבועות, והמנהג הזה נתפשט אחר־כך בקהילות ישראל ברומניה[21].

כדאי להוסיף שיש שיר עממי באידיש המבוסס על ה„תנאים" וה„כתובה" לחג השבועות[22]. ר' ח. ב. אילון תרגם את השיר הזה לעברית וצרף לו גם תווי־זמרה[23].

הערות

1) ה„כתובה" נדפסה ב„זמירות ישראל" לנג'ארה, ויניציאה, שנ"ט. והיא נכנסה לכמה ספרי תפילה ספרדיים (עיין ישראל דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ח"ב, עמ' 433, מספר 3797).

2) עיין „זמירות ישראל", הוצאת „מחברות לספרות", עמ' 464—469. ת"א. תשי"ח. ה„כתובה" הזאת נכנסה גם ל„ספר המועדים", כרך ג', עמ' 97—98.

3) עיין „מועדי ה'" לשלש רגלים", עמ' 421—422. ליוורנו, תרצ"ט.

4) מחזור לשלש רגלים, כמנהג ק"ק ספרדים, עמ' קס"ט: — קע"ז: וינה, 1836. במחזור הזה יש גם „כתובה" לשביעי של פסח ו„כתובה" ליום ב' של שבועות.

5) מנחם די לונזאנו, שתי ידות, דף קמ"ב. ויניציאה. שע"ח.

6) שבחי ר' חיים ויטאל, דף ו': ספר החזיונות, מהדורת אשכולי, עמ' ל"ד. ירושלים. תשי"ד.

7) מחזור לשלש רגלים, כמנהג ק"ק ספרדים, עמ' קע"א — קע"ב. וינה. 1836.

8) עיין גם פסחים מ"ט: ועיין פירוש מהרז"ו לשמו"ר ל"ג, ז'.

9) משה ן' מכיר, „סדר היום", סדר חג השבועות; „חמדת ימים" לי"ג רגלים, דף ס"ו: ליוורנו. 1764.

10) עיין „מועדי ה'", עמ' 446 — 447.

11) עיין הרב יעקב משה טולידאנו, „נר המערב", עמ' 199, ירושלים, תרע"א.

12) עיין הרב שם טוב גאגין, „כתר שם טוב", עמ' תס"ו. קידאן. תרצ"ד.

13) „שירי תהלה", מאת זאב וואלף בן דוד בוכנר. ברין. 1800. עם הסכמות מאב"ד של קראקא, ומאב"ד של ראווע ומאביו המחבר „מראה כהן" ו„נפש דוד".

14) עיין לוי אוביצינסקי, תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד, עמ' 123, פיטערקוב, תרס"ח. הביבליוגרף מלאכי פירסם את ה„תנאים" שלו בצירוף תולדותיו („הדואר", שנה ל"ד. גל' כ"ו; כ"ה אייר, תשט"ו).

14א) הוצאת מנחם לזר מהלר, למברג, 1878.

15) „לוח הכולל", עמ' 105—107. ווארשא, 1883.

בטופס שלי השתמש הסופר דניאל פרסקי ד' הדפיס ב„הדואר" את ה„תנאים" נוסח „לוח הכולל" (גל' כ"ט, עמ' 697—698; כ"ו אייר, תש"ח) וכאן ב„ספר המועדים", שבועות, עמ' 98—100.

16) ב„תנאים" של הרבי מאפטא יש „שני יופי" וגם „יופי מסי". ע"ד „יופי" — עיין אברהם יהושע העשל, יידיש בלעטער, 36 עמ' 120—121; 1952; ועיין גם „דאס בעווער" לבה פריילנצקי, עמ' 146, הערות 56, 57.

את ה„תנאים" המיוחסים לרבי מאפטא פירסמתי בספרי „מנהגי חגים", עמ' 294—296, ת"א, תשכ"ג.

17) „הירחי", ברדיטשוב, 1895. פרסקי פרסם את הפרודיה הזאת ב„הדואר", גל' כ"ה, עמ' 481 (כ"ו אייר, תש"ד). ובספרו „לכבוד הרגל", עמ' 317—318.

18) פילאלאגישע שריפטן, לאנדוי־בוך, ווילנא, 1926.

19) סדר התנאים והכתובה, הובא לבית הדפוס ע"י ר' נחום לאנגא מיאליליץ זצ"ל, נכד הגאון הקדוש החכם צבי זצלה"ה, עם הוספות ור"ת של בראשית... און דאס דאס איבער געזעצט אויף עברי טייטש... מונקאטש, תרס"א.

20) סדר התנאים והכתובה שבין ישראל לאביהם שבשמים מהרב המקובל ר' ישראל נג'ארא... יצא לאור מחדש ע"י הרב יוסף אשכנזי. ברוקלין, נ. י. תשי"ד (הצלום).

הסדר הזה ישנו גם בסוף „מסכת שבועות להשל"ה ותיקון ליל שבועות", הוצאת הישיבה במאונט קיסקא, נ. י.

21) מכמה אנשים שמעתי, וביניהם הביבליוגרף ר' חיים ליברמן, שראו „תנאים" לשבועות מיוחסים לרבי לוי מברדיטשוב.

22) עיין י. קיסילגוף, „לידער זאמלבוך", פטרבורג, 1914.

23) עיין ח. ב. אילון, „היום היה מעשה", ת"א. תשי"ח.

مكبر من الاصل